

Филология

УДК 821.161.3+821.112.2

Творчасць Я. Чачота і традыцыі класічнай нямецкай літаратуры
канца XVIII – пачатку XIX ст.

А.Л. БАТУРЫНА

У артыкуле творчасць Я. Чачота разглядаецца ў кантэксце нямецкай літаратуры традыцыі канца XVIII – пачатку XIX ст. Светаадчуванню Я. Чачота быў блізкі дэмакратызм нямецкіх перадрамантыкаў-штурмераў – Гётэ, Шылера, Бюргера, аднак характар стаўлення да беларускага фальклору, гісторыка-патрыятычны пафас значнай часткі твораў і імкненне да аднаўлення страчанага адзінства ў грамадстве набліжае яго да прадстаўнікоў так званага «гейдэльбергскага рамантызму».

Ключавыя словы: перадрамантызм, рамантызм, класіцызм, фальклор, народная песня, балада, гістарычная тэматыка.

In the article, the work of Jan Czeczot is considered in the context of the German literary tradition of the late 18th and early 19th centuries. Jan Czeczot's views on social problems were close to the democratic mindset of the representatives of the German pre-romantic movement Sturm und Drang young Goethe, Schiller, Bürger. The nature of his attitude to Belarusian folklore, the historical and patriotic pathos of his works and the desire to restore the unity in society give him a common ground with the representatives of the so-called Heidelberg Romanticism.

Keywords: pre-romanticism, romanticism, classicism, folklore, folk song, ballad, historical themes.

Романтызм, які нарадзіўся ў еўрапейскай культурнай прасторы на мяжы XIX і XX ст., пакінуў свой след у рэлігіі, філасофіі, палітыцы і грамадскай думцы, у значнай ступені сфарміраваў свядомасць чалавека XIX і XX ст. У сучасным беларускім літаратуразнаўстве шырокае распаўсюджанне знайшла канцэпцыя «падоўжанага рамантызму». Па словах І. Багдановіч, «романтызм з яго паэтызацыяй нацыянальна-вызваленчай барацьбы доўжыўся на Беларусі амаль стагоддзе, існаваў побач з іншымі кірункамі і стылямі (сентыменталізмам, рэалізмам, пазітывізмам, мадэрнізмам)» [1, с. 3]. Романычныя традыцыі з імкненнем да творчай свабоды, апяваннем Радзімы і вызваленчай барацьбы, якія нарадзіліся ў шматмоўнай літаратуры Беларусі ў першай трэці XIX ст., знайшлі свай працяг у творчасці класікаў беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX ст. Сучасныя беларускія даследчыкі пагаджаюцца з тым, што асновы беларускага рамантызму былі закладзеныя ў коле віленскіх філаматаў, да якіх належалі А. Міцкевіч, Т. Зан, Я. Чачот і іншыя таленавітыя маладыя людзі, якія паходзілі пераважна з беларускіх земляў.

Асобнае месца сярод філаматаў займаў Я. Чачот – «Ментар» [2, с. 11], бліжэйшы сябра А. Міцкевіча і адзін з першых рэдактараў яго твораў, таксама старшыня літаратурнага аддзелу суполкі філарэтаў. Як падкрэсліваў К. Цвірка, «Ян Чачот – гэта досвітак новай беларускай літаратуры, яе першыя крокі, прадвесце нашага нацыянальнага адраджэння» [2, с. 8]. Творчасць Я. Чачота, як і іншых прадстаўнікоў літаратуры Беларусі XIX ст., характарызуецца стыльвым сінкрэтызмам. Даследчыкі адзначаюць у ёй побач з рамантычнымі рысамі ўплывы Асветніцтва і сентыменталізму. Так, У. Мархель у дачыненні да Чачотавай манеры апрацоўкі фальклору гаворыць пра яе «адчувальную сувязь з асветніцкім рацыяналізмам» [3, с. 32]. І. Штэйнер і А. Браздзіхіна ў працы «Гісторыя беларускай літаратуры XIX стагоддзя» вылучаюць два перыяды: раннефіламацкі (перадрамантычны) і позні (асветніцка-сентыменталісцкі) [4, с. 51]. І. Бурдзялёва даследуе спадчыну Я. Чачота пераважна ў кантэксце сентыменталізму [5]. У артыкулах Л. Тарасюк і І. Шумскай грамадская, даследніцкая і літаратурная дзейнасць Я. Чачота разглядаюцца ў рамантычнай парадыгме. Л. Тарасюк

далучае творчасць Я. Чачота да перадрамантызму, «паколькі рамантычныя тэндэнцыі ў творчасці Я. Чачота яшчэ не маюць галоўнага значэння» [6, с. 42]. І. Шумская вылучае шэраг рысаў, якія дазваляюць літаратуразнаўцам разглядаць літаратурную і даследніцкую дзейнасць Я. Чачота ў кантэксце рамантызму. Гэта апяванне паэтам «дамы сэрца» – пераважна Зосі Малеўскай, зварот да «тыпова рамантычнага» жанру балады, разуменне неабходнасці захавання народам Беларусі ўласнай нацыянальнай ідэнтычнасці, цікавасць да беларускай народнай песні, увага да «крывіцкай» (беларускай) мовы, спробы яе даследавання [7].

На наш погляд, перадрамантычныя і рамантычныя тэндэнцыі ў спадчыне Я. Чачота, якія былі адзначаныя вышэй згаданымі аўтарамі, патрабуюць далейшага вывучэння. Гэтану можа спрыяць разгляд творчасці славутага філамата ў кантэксце еўрапейскай рамантычнай традыцыі. Мэта гэтага артыкула – больш дакладна вылучыць характар і сутнасць перадрамантычных і рамантычных тэндэнцый у творчасці Я. Чачота шляхам параўнання з нямецкай перадрамантычнай і рамантычнай плынямі.

Я. Чачот валодаў нямецкай мовай і быў, відавочна, знаёмы з нямецкай перадрамантычнай літаратурай. Яго абурала адсутнасць цікавасці варшаўскай публікі да літаратурнага жыцця Германіі. Так, у лісце да А. Міцкевіча 17(29) лістапада 1821 Я. Чачот скардзіўся: «Лётаючы па Варшаве ў пошуках Гёца [маецца на ўвазе гістарычная драма Гётэ “Гётц фон Берліхінген” (‘Götz von Berlichingen’) – *заўвага аўтара*], падраў свае боты, але нідзе яго асобна не мог знайсці. <...> Нямецкіх кніг тут, можна сказаць, зусім не ведаюць, бо не любяць. Пфаф і Вэнцкі зусім іх не трымаюць, Глюксберг [варшаўскі кнігапрадаўца – *заўвага аўтара*] толькі пахваліўся кнігамі Гётэ і Шылера, ды і то па адным экзэмпляры» [2, с. 289]. У прадмове да славутых «Балад і рамансаў» А. Міцкевіч пералічыў шэраг прадстаўнікоў нямецкай асветніцкай традыцыі, напрамку «Бура і націск» і «Веймарскія класікі», імёны якіх былі вядомыя ў коле віленскіх філаматаў: Ф. Бутэверк, Ё.А. Эберггард, К.М. Віланд, Г.Э. Лесінг, Л. Хельці [8, с. 118], Ф.Г. Клапшток [8, с. 119], аднак асабліва часта ўзнікаюць імёны Ф. Шылера і Ё.В. Гётэ [8, с. 117, 118, 121]. Шылер быў для філаматаў адным з найбольш любімых і паважаных паэтаў, узорам для ўласнай творчасці. «Хто ж пакажа лепш, чым Янка, // У вершы шылераўскі спрыт?» – такі камплімент таленту сябра рабіў А. Міцкевіч ў лісце да Я. Чачота у 1820 г. [9, с. 127]. Вялікае ўражанне на філаматаў зрабілі балады Г.А. Бюргера, у асаблівасці «Ленора» (‘Lenore’). Таксама ў лістах ёсць згадкі аб тым, што філаматы ў сваім коле абмяркоўвалі тэмы, якія хвалявалі і нямецкіх рамантыкаў, напрыклад, магнетызм [4, с. 50]. (Тэма магнетызму нярэдка ўзнікала ў нямецкай рамантычнай літаратуры, дастаткова прыгадаць навелы Э.Т.А. Гофмана «Магнетызёр» (‘Der Magnetiseur’) і «Жахлівы госьць» (‘Der unheimliche Gast’), твор А. фон Арніма «Уладальнікі маярата» (‘Majoratsherren’)). Падчас ссылок Я. Чачот, як сведчыць яго карэспандэнцыя, перакладаў песні (магчыма, маюцца на ўвазе балады і рамансы) прадстаўніка нямецкай перадрамантычнай літаратуры Ё. Гляйма (ліст да Ануфрыя Петрашкевіча) [2, с. 307] і вывучаў творчасць Ё.Г. Гердэра.

У пачатку XIX ст. у літаратурным жыцці на тэрыторыі былога Вялікага Княства працягвалі дамінаваць класіцыстычныя ідэалы і нормы. Між тым, у еўрапейскай літаратуры, у тым ліку і ў нямецкай, яшчэ з XVIII ст. ішла так званая «спрэчка паміж старымі і новымі» – дыскусія аб месцы і нарматыўнай функцыі антычнай спадчыны ў тагачаснай літаратуры. Прадвеснікі нямецкага рамантызму К. Віланд, Ф. Клапшток, прадстаўнікі напрамку «Бура і націск», да якога належалі маладыя Ф. Шылер, Ё.В. Гётэ, Ё.Г. Гердэр, менш вядомыя сёння К. Вульпіус, Ф. Клінгер, а таксама блізкія да «бурных геніяў» Л. Хельці і Г.А. Бюргер імкнуліся адысці ад асветніцкіх уяўленняў аб універсальнасці розуму, пераасэнсаваць узаемазвязі прыроды і чалавека, антычную спадчыну, выпрацаваць новыя падыходы да фальклору і ўвогуле да нацыянальнай культуры. Адыход ад класіцызму не з’яўляўся татальнай адмовай ад здабыткаў антычнай культуры, аднак у Еўропе антычнае мастацтва паступова губляла характар універсальнай сістэмы эстэтычных нормаў. Гэтыя тэндэнцыі пазней былі развітыя рамантыкамі, для якіх нацыянальны пачатак стаў найбольш каштоўным культурным складнікам. Больш таго, канцэпт нацыі як групы, аб’яднанай агульнай мовай, культурай і тэрыторыяй, з’яўляецца прадуктам эпохі рамантызму.

Для ранняга перыяду творчасці Я. Чачота, адукацыя якога, як і большасці яго таварышаў, грунтавалася на вывучэнні класічнай літаратуры, уласцівыя параўнанні, алюзіі і рэмінісцэнцыі

антычных матываў. Анакрэантычны характар вершаў «Ануфравы імяніны» [2, с. 28], «Гэй, сябры, у гурт вясёлы», «Гэй, малойцы!» падкрэсліваецца згаданнем старажытнарымскага бога вінаробства Баха [2, с. 38–39], элегічны настрой верша «Развітанне з Наваградкам» [2, с. 25] падтрыманы параўнаннем дзяўчын-купальшчыц з німфамі і згаданнем міфалагічнай ракі Леты, чыя вада дорыць забыццё. У вершы «У дзень урачыстасці, якая спраўлялася для Тамаша Зана 29 мая 1821 года» аўтар прыгадаў старажытных грэкаў, каб падкрэсліць годнасць свайго сябра: «Узносілі грэкі герояў вялікіх // Калісь на Алімп – ёсць і сёння іх лікі. // У нас жа адна Тамашу ўзнагарода: // Любоў нашых сэрцаў, адданасць і згода». Аднак усе спасылкі на антычную традыцыю маюць у паэзіі Чачота характар мастацкага аздаблення, таму што паэт ужо ўсвядоміў, што час імітацыі грэчаскіх і лацінскіх паэтаў прайшоў. Стылізацыя сучаснай паэзіі пад антычную падаецца Чачоту недарэчнай, не адпаведнай сучасным умовам. У вершаванай сцэны «Яжовыя імяніны» словы дзесятніка, які нібыта захапляецца «вучонай» песняй жонкі іспраўніка, гучаць як абсмейванне паэзіі ў класічным стылі: «Нашы ўпраўдзе спяванні не так ест учоны, // Як тое, цом я слышаў у іспраўніка жоны, // Ктора ляжанц пад ценем выцеклай бярозы, // Чытала, ушыстка крычанц: “Козы мае, козы, // Дапнісе мой каханы, поверні, Дапнісе, // Там ест тебе маліны ў кошы чы ў місе» [2, с. 35].

У віленскі перыяд жыцця сацыяльна-палітычныя погляды маладога Яна Чачота носяць выразны адбітак Асветніцтва. У «Думках для ніжэйшага класа» і «Думках, якія павінен пашыраць вышэйшы клас» ён патрабуе ад суайчыннікаў бачыць «асабістае шчасце ў шчасці грамадскім» [2, с. 199], выступае за сціплы дабрадзейны лад жыцця, працу на карысць краю. Безумоўнай умовай прагрэсу бачыцца Чачоту пашырэнне адукацыі сярод усіх саслоўяў, аднак ён таксама ўпэўнены ў карысці рэлігіі, вольнай ад фанатызму, чалавеканенавісці, якая не будзе выкарыстоўвацца для ўціску ніжэйшых пластоў народа. Звяртае на сябе ўвагу і тое, што нават у філамацка-філарэцкі перыяд Ян Чачот, які крытычна ставіўся да дзейнасці ўладаў і прыгонніцтва, не заклікаў да зменаў з дапамогай гвалту, а верыў у магчымасць эвалюцыйнага паляпшэння стану грамадства. Гэтую веру аўтар пранёс праз усё жыццё, аб чым сведчыць не толькі маралізатарства, якое прысутнічае амаль у кожным творы Чачота, але і яго руплівая даследчыцкая дзейнасць. Яго светаадчуванню ў значнай ступені блізкі дэмакратызм нямецкіх перадрамантыкаў-штурмераў – Гётэ, Шылера, Бюргера. Дадаючы да сваіх твораў маральныя ўстаноўкі, Чачот на свой лад рэалізуе шылераўскія ідэі аб удасканаленні людзей праз мастацтва.

Засваенне фальклору і фарміраванне поглядаў на культуру як нацыянальную з’яву сталі адным з галоўных дасягненняў рамантычнай плыні. Менавіта ў гэтым аспекце, а таксама ў арыентацыі на гістарычную спадчыну беларуская рамантычная традыцыя максімальна набліжаецца да нямецкай. У еўрапейскіх літаратурах, у тым ліку ў нямецкай, адыход ад класіцызму суправаджаўся абуджэннем цікавасці да прыроды, да ўсяго таго, што чалавек не можа абмежаваць ці кантраляваць. На працягу XVIII ст. ідэя прыроды дамінавала ў філасофіі і мастацкай літаратуры, і менавіта праз імкненне памяняць «штучную», імітацыйную культуру на «натуральную» пачалося захапленне фальклорам. Нямецкія перадрамантыкі, у тым ліку маладыя Гётэ і Гердэр, прыйшлі да высновы, што існуюць дзве культуры – культура эліт, застылая, другасная, заснаваная на імітацыі класічных прыкладаў, і культура народа, натуральная, набліжаная да прыроды. Спецыфіку народных культур Гердэр тлумачыў тым прыродна-кліматycznym асяроддзем, дзе ішло фарміраванне народа, а таксама ходам яго гісторыі. Пры гэтым нямецкія перадрамантыкі, нягледзячы на значную цікавасць да мінулага Германіі, яе фальклору, заставаліся касмапалітамі. Апазіцыя «народнае, натуральнае» – «элітарнае, штучнае» была для перадрамантыкаў больш істотнай, чым супрацьпастаўленне «сваё»–«чужое». Ё.В. Гётэ, які быў аднім з першых, хто ўвёў ва ўжыванне паняцце «сусветная літаратура» («Weltliteratur»), не ўспрыняў рамантычную ідэю нацыянальнай літаратуры, яму было занадта цесна ў нацыянальных рамках. Калі літаратары нямецкага перадрамантызму не імкнуліся спасцігнуць сутнасць нацыянальнага духа пры звароце да фальклору, то для нямецкіх рамантыкаў характэрна глыбокая нацыянальная арыентаванасць, якая была абумоўлена ростам патрыятычных настрояў у нямецкіх землях падчас антынапалеонаўскіх войнаў і ўзмацненнем запыту нямецкага грамадства на

нацыянальнае аб'яднанне. Перадрамантызм і нямецкі нацыянальна арыентаваны рамантызм таксама па-рознаму ставяцца да індывіда і супольніцтва. У перадрамантычнай літаратуры, у прыватнасці ў творчасці штурмераў, апяваўся бунт індывіда, барацьба героя супраць тыраніі, якая носіць агульначалавечы характар, што найбольш выразна ўвасоблена ў вобразах героя шылераўскай драмы «Разбойнікі» Карла Мора і рыцара Гёца фон Берліхінгена з аднайменнай п'есы Ё.В. Гётэ. Першае пакаленне рамантыкаў Енскай школы (Л. Цік, Наваліс, браты Шлегелі, В. Вакенродэр) таксама цікавіў герой-індывідуаліст, яго перажыванні і творчы патэнцыял. Аднак нацыянальна арыентаваны рамантызм перанёс акцэнт з індывіда на род, народ. Для гайдэльбергскіх рамантыкаў (К. Брэнтана, А. фон Арнім, Ё. Айхендорф, браты Грым), якія ўбачылі абмежаванасці індывідуальнага імкнення да ідэалу, было важна далучыцца да нацыянальных каранёў, што яны рабілі праз збіранне і навуковую апрацоўку старых песень, казак, паданняў, шырокае выкарыстанне фальклорных матываў і сюжэтаў, стылістыкі народнай паэзіі ва ўласнай творчасці. Пераарыентацыя мастацтва, у першую чаргу літаратуры, на нацыянальнае павінна была, на думку рамантыкаў, вырашыць асноўную праблему немцаў – нацыянальную раз'яднанасць. Так, у артыкуле А. фон Арніма «Аб народных песнях» ('Von Volksliedern'), які быў надрукаваны ў 1806 г. у першым томе зборніка народных песень «Чароўны рог хлопчыка» ('Des Knaben Wunderhorn') гайдэльбергскі рамантык пісаў: «Так будзе з тым, хто многа і глыбока судакранаецца з народам: для яго мудрасць, выпрабаваная вякамі – як разгорнутая кніга ў руцэ, каб ён абвясціў усім песні, легенды, прымаўкі, паданні і прароцтвы, мелодыі. Ён – пладовае дрэва, на якім пшчотная рука садоўніка, як вянок, прышчапіла белыя і чырвоныя ружы. Тады кожны зможа гукаць сэрца сусвету, зрабіць тое, на што ў іншым выпадку, з дапамогай сваёй уласнай сілы, здольныя толькі нешматлікія – сабраць свой раз'яднаны народ, незалежна ад таго, наколькі ён падзелены мовай, палітычнымі забабонамі, рэлігійнымі памылкамі і пустымі новаўвядзеннямі, апяваючы пад сваім сцягам надыход новай эры. <...> Усе мы шукаем нечага вышэйшага, таго залатога руна, што належыць кожнаму, у чым багацце ўсяго нашага народа, у чым сутнасць яго ўнутранага жывога мастацтва, тканіну даўніх і магутных сіл, веру і веды людзей, тое, што суправаджала іх у радасці і смерці – песні, легенды, заказчыкі, прымаўкі, гісторыі, прароцтвы і мелодыі. Мы жадаем аддаць народу ўсё, што на працягу многіх гадоў даказала сваю дымантавую трываласць, не прытупілася, згладзілася, але гуляе колерамі, усё, што можа быць злучана ў агульны помнік найвялікшаму з сучасных народаў – нямецкаму»¹ [10, с. 306].

Для Яна Чачота народ Беларусі – вялікі род, сям'я, якая, на сваё вялікае няшчасце, страціла сваё адзінства. Паэт лічыў бядою адчужанасць паміж адукаванымі класамі і іх кармільцамі-сялянамі. Уся яго дзейнасць была накіраваная на пераадоленне прорвы паміж панамі і сялянамі. Звяртаючыся да першых, Чачот апелюе да іх хрысціянскіх пачуццяў, да вопыту мінулых часоў, ён заклікае бачыць у сялянах людзей і клапаціцца аб іх, як аб уласных дзецях (Вершы «Мамка», «Леў Сапега, Віленскі ваявода, гетман Літоўскі», «Дабрачынным панам і іх аканомам, якія клапацяцца пра добры быт сялян»). Паэт выкарыстоўваў свой талент на тое, каб праз мастацтва і асветніцкую дзейнасць аднавіць цэласнасць народа. Ён з маладосці марыў аб тым, «каб прыемныя мелодыі народных песень сталі сваімі для вышэйшага класа» [2, с. 206], і лічыў неабходным збіраць крыніцы народнай паэзіі – народныя песні, пакуль яны яшчэ не зніклі ці не змяніліся да непазнавальнасці. Ведаў ён і пра тое, што

¹ У арыгінале: «So wird es dem, der viel und innig das Volk berührt, ihm ist die Weisheit in der Bewährung von Jahrhunderten ein offnes Buch in die Hand gegeben, daß er es allen verkünde, Lieder, Sagen, Sprüche, Geschichten und Prophezeihungen, Melodien, er ist ein Fruchtbaum, auf den eine milde Gärtnerhand weiße und rothe Rosen eingepflegt zur Bekrönung. Jeder kann da, was sonst nur wenigen aus eigener Kraft verliehen, mächtig in das Herz der Welt rufen, er sammelt sein zerstreutes Volk, wie es auch getrennt durch Sprache, Staatsvorurtheile, Religionsirrhümer und müßige Neuigkeit, singend zu einer neuen Zeit unter seiner Fahne. <...> wir suchen alle etwas Höheres, das goldne Flies, das allen gehört, was der Reichthum unsres ganzen Volkes, was seine eigene innere lebende Kunst gebildet, das Gewebe langer Zeit und mächtiger Kräfte, den Glauben und das Wissen des Volkes, was sie begleitet in Lust und Tod, Lieder, Sagen, Kunden, Sprüche, Geschichten, Prophezeihungen und Melodien, wir wollen allen alles wiedergeben, was im vieljährigen Fortrollen seine Demantfestigkeit bewährt, nicht abgestumpft, nur farbespielend geglättet, alle Fugen und Ausschnitte hat zu dem allgemeinen Denkmale des größten neueren Volkes, der Deutschen.» [10, с. 306] (Тут і далей даслоўны пераклад наш. – А.Б.).

«ў іншых краінах такія зборы добра, з любоўю выкананы» [2, с. 206]. Яго погляд на песні ўжо не асветніцкі: ён не шукае ў іх гістарычныя звесткі, а бачыць там адлюстраванне «характара, звычаяў і мораву краю, дзе яны спяваюцца». Пры выданні «Сялянскіх песень» ён неаднаразова падкрэсліваў, што менавіта сяляне захавалі скарбы старажытнай паэзіі: «Паэзія, якую мы называем сёння гміннай, прастанароднай, была некалі агульнай для ўсіх нашых продкаў <...> Нашым сялянам мы абавязаны тым, што яны захавалі старажытныя абрады і песні» [2, с. 212]. Гэтак жа на трыццаць гадоў раней бачылі ролю сялян у захаванні народных традыцый і гайдэльбергскія рамантыкі. Так, А. фон Арнім у згаданым вышэй артыкуле «Аб народных песнях» пісаў: «Упершыню я адчуў поўную, дзейную моц народнай песні ў вёсцы»² [10, с. 285]. І далей: «<...> дзе б ні развіталася народная песня, мы бачым, што яна – прысвечаная каханню, працоўным ці гандлёвым клопатам, зменам надвор'я ці вясенняй пашы – заўсёды звязаная з саслоўем кармільцаў»³ [10, с. 291].

Найбольш «рамантычным» жанрам у арсенале Чачота лічацца яго раннія балады, якія неаднаразова былі прадметам даследавання айчынных навукоўцаў, сярод якіх трэба адзначыць У. Мархеля [3, с. 32–33], І. Штэйнера і А. Брадзіхіну [4, с. 51–58], Л. Кісялёву [11]. Балады сталі «візітнай карткай» перадрамантычнай і рамантычнай літаратуры. Так, у нямецкай літаратуры росквіт балады пачаўся ў перадрамантычны перыяд, калі да гэтага жанру звярнуліся Ё. Гляйм, Л. Хельці, Г. Бюргер. У скарбніцу сусветнай літаратуры ўвайшлі балады Ё.В. Гётэ і Ф. Шылера, створаныя ў канцы XVIII ст. Такія рысы нямецкіх перадрамантычных балад, як закрананне сацыяльнай праблематыкі (Г. Бюргер, Ё. Гляйм), маральны пафас (Ф. Шылер), уласцівыя і шэрагу балад Я. Чачота. У баладзе «Узногі» аўтар жорстка крытыкуе прыгонніцтва, у баладзе «Падземны звон на гары ў Пазяневічах» асуджае святароў, якія дзеля ўласнага ўзбагачэння распаўсюджваюць забабоны сярод неадукаваных і наіўных вернікаў. У баладзе «Бекеш» рыцар пакараны за здраду каханай, а ў баладзе «Свіцязь» Божы гнеў абрынуўся на забойцу. Пры гэтым выкарыстанне мясцовых легенд і паданняў (балады «Калдычэўскі шчупак», «Мышанка», «Свіцязь», «Радзівіл, або заснаванне Вільні»), гісторыка-патрыятычны пафас (балады «Бекеш», «Наваградскі замак») – гэта безумоўны ўплыў рамантычнай ідэалогіі (у нямецкай літаратуры згаданыя рысы ўласцівыя творчасці Л. Уланда і іншых прадстаўнікоў позняга перыяду развіцця рамантызму).

Асобнай увагі патрабуе архітэктоніка чачотавых балад, для якіх характэрна ўмяшанне апавядальніка ў падзеі, камбінацыі некалькіх фабул у адным творы і неад'емныя павучэнні чытача з боку аўтара. Л. Кісялёва трапна адзначыла, што «Балады Я. Чачота абсалютна, проста абяззбройвальна неканвенцыянальныя, і якраз у гэтай анамальнасці – іх магія. Пры гэтым яны вельмі літаратурныя, нават металітаратурныя, г. зн. засяроджаныя і замкнёныя на ўласнай «літаратурнасці», на раскрыцці механікі паэтычнай творчасці. Дзіўным чынам гэтыя тэксты лепей упісваюцца ў шэраг значна пазнейшых літаратурных эксперыментаў і выглядаюць крыху занадта чужымі і самотнымі ў сваёй эпасе» [11, с. 150]. Неканвенцыйнасць балад Чачота, наш погляд, у значнай ступені з'яўляецца следствам яго стаўлення да фальклору, якое адрознівалася ад спосабаў выкарыстання народных матываў, уласцівых іншым паэтам з філамацкага кола. Так, калі А. Міцкевіч быў упэўнены, што аўтар мае права на ўласную інтэрпрэтацыю народнай культуры⁴, то Я. Чачот папракаў сябра за вольнае абыходжанне з народнымі паданнямі ў «Свіцязянскім» баладным цыкле (балады «Свіцязь», «Свіцязянка», «Рыбка»): «Бо шмат ад сябе ты, Адаме, // Наплёў пра часіны былыя. // Усё ж занядаўшы паданне, // якое данеслі старыя» [2, с. 132]. Ва ўласных баладах Чачота («Бекеш», «Мышанка»,

²У арыгінале: «Wo ich zuerst die volle, thateneigene Gewalt und den Sinn des Volksliedes vernahm, das war auf dem Lande.» [10, с. 285].

³У арыгінале: «Darum finden wir auch das neuere Volkslied, wo es sich entwickelt, diesem angeschlossen in mäßiger Liebe, Gewer- und Handelsklagen, Wetterwechsel und gepflügtem Frühling.» [10, с. 291].

⁴У эсе «Пра рамантычную паэзію» А. Міцкевіч разважае аб тым, што грэчаская міфалогія была вынікам узаемадзеяння народнага духу і таленту грэчаскіх паэтаў: «Творчы талент грэцкага мастака, звярнуўшыся да старажытнага казачнага свету, хутка здолеў стварыць яго нанова. Ён адкінуў грубае, пачварнае, рэзкае, прывёў у парадак разнастайныя і змешаныя ўяўленні, звязаў іх і пабудаваў з іх стройнае цэлае. <...> Так з казачнага свету ўзнік ідэал свету пачуццёвага, інакш кажучы, свет міфалагічны» [8, с. 108].

«Радзівіл, альбо Заснаванне Вільні») не фальклор выконвае ролю матэрыялу для літаратурнага твора, а літаратурнае афармленне выкарыстоўваецца з мэтай данесці паданне да чытача. Каб захаваць аўтэнтчныя фальклорныя сюжэты, Чачот ідзе на абцяжарванне агульнай кампазіцыі і запаволенне дзеяння балад падрабязнай перадачай казак ці паданняў. Аднак гэта сведчыць не столькі пра недасканаласць аўтарскага стылю, колькі пра значэнне, якое Чачот надаваў дакладнасці ўзнаўлення фальклору ў мастацкім творы. Аналагічная палеміка пра прынцыпы ўвядзення ў агульналітаратурны кантэкст народнай спадчыны вялася ў свой час і сярод нямецкіх рамантыкаў. Наваліс, Л. Цік, А. фон Арнім, К. Брэнтана ў сваіх творах актыўна ўжывалі фальклорныя матывы, перапрацоўвалі народныя арыгіналы і адаптавалі іх згодна са сваімі мастацкімі мэтамі. Гэты падыход, які быў выкарыстаны пры складанні песенна-паэтычнага зборніку «Чароўны рог хлопчыка», жорстка крытыкавалі браты Грым і Ё. Гёрэс, для каго фальклор быў у першую чаргу формай праміфалогіі, голасам народнага духу, у тэрміналогіі наступнага стагоддзя – прадуктам калектыўнага падсвядомага. Кампазіцыйныя асаблівасці ранняй балады Я. Чачота, а таксама яго дзейнасць як збіральніка фальклору («Песні з-над Нёмана і Дзвіны», 1837–1846) беларусаў дазваляюць сцвярджаць, што Я. Чачоту былі блізкія погляды братаў Грым і Ё. Гёрэса на фальклор.

У баладах Чачота можна знайсці і іншыя паралелі з творамі нямецкай літаратуры. Напрыклад, балады Бюргера «Ленора» і «Дзікі паляўнічы» («Der wilde Jäger») нарадзілі такіх баладных штампаў, як «шалёны скок». Злачынны Рэйнскі Граф, герой балады «Дзікі паляўнічы» «<...> імчыцца скрозь лес і поле, // Уцякае з грымкім выем // Але праз увесь вялікі сусвет // За ім з гучным брэхам гоніцца пекла, // Удзень праз падземную бездань, // Апоўначы высока скрозь паветра»⁵ [12, с. 89]. Я. Чачот выкарыстаў «шалёны скок» у баладзе «Свіцязь»: «Завыла, заенчыла пушча навокал, // Віхор, як шалёны, нясецца. // Бярозы паднебныя трушчаць з наскоку, // Да неба ўзнясе іх, здаецца. // Праз буру імчаліся коні» [2, с. 140]. Кульмінацыйная сцэна свята ў палацы злачынцы ў баладзе «Свіцязь», падчас якога крывавая галава забітага героя купца патрабуе помсты, нагадвае сцэну з рамана Ф.М. Клінгера «Фауст», дзе падчас балю ў скапнага біскупа на сталі замест галавы цяляці перад вачыма прысутных з'яўляецца галава селяніна Ханса Рупрэхта, які быў даведзены біскупам да самагубства.

Рамантычны характар мае цыкл Я. Чачота «Спевы пра даўніх ліцвінаў да 1434 года». Спецыфікай увасаблення гістарычнай тэматыкі ў «Спевах» з'яўляецца выкарыстанне аўтарам даступных яму гістарычных крыніц – «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» Мацея Стрыйкоўскага і дзевяцітомнай «Гісторыі літоўскага народа» Тэадора Нарбута. Паэт імкнецца праз песню абудзіць гістарычную памяць народа Беларусі, каб з яе дапамогай адраджаць нацыянальнае імкненне і дзеянне. У прадмове Я. Чачот тлумачыць сваю задуму: «Абуджэнне еўрапейскіх народаў не дасць ім згубіцца ў гісторыі, зліцца ў нейкую адну супольнасць. Кожны з іх шукае ў попеле мінуўшчыны сваю славу, свае асаблівасці, даказвае, што і ён заслугоўвае пашаны з боку іншых народаў. Дык няхай жа ні ў кога не выкліча незадаволенасці, калі і ліцвін успомніць сваю даўнюю славу, каб сціпла, па-хрысціянску раскажаць пра яе» [2, с. 151–152]. Выбар жанру песні быў свайго роду спробай замяшчэння гераічнага эпасу, які не захаваўся ў народнай спадчыне. Чачот звярнуўся да вобразаў гістарычных асоб – Міндоўга, Гедыміна, Альгерда і іншых, выкарыстоўваў яркія паданні і легенды – заснаванне Вільні, Камянца, забойства Кейстута, вызваленне Вітаўта ягонаю жонкай. Рамантычны гістарызм «Спеваў пра даўніх ліцвінаў да 1434 года» праяўляецца ў тым, што ў цыкле актуалізуецца падзеі мінулага, гістарычны пачатак не абмежаваны роляй фону, прысутнічае рэфлексія гістарычных падзей, аднак перш за ўсё ў імкненні аўтара да міфалагічнага спасціжэння глыбіннай сакральнай праўды нацыянальнага быцця.

Чачот у сваёй мастацкай і навуковай дзейнасці перарос Асветніцтва і сентыменталізм, хаця некаторыя іх рысы засталіся глыбока інтэраванымі ў яго творчасці. Увага да сацыяльнай праблематыкі і маральны пафас набліжае Я. Чачота да нямецкіх перадрамантыкаў-штурмераў.

⁵ У арыгінале: «Er rafft sich auf durch Wald und Feld, // Und flieht lautheulend Weh und Ach; // Doch durch die ganze weite Welt // Rauscht bellend ihm die Hölle nach, // Bei Tag tief durch der Erde Klüfte, // Um Mitternacht hoch durch die Lüfte.» [12, с. 89]

Разам з гэтым паэт, які заставаўся пад уплывам прынцыпаў асветніцтва і перадрамантызму, актыўна выкарыстоўваў інструменты, якія носяць выразна рамантычны характар, сярод якіх – зварот да фальклору, нацыянальнай гісторыі, а таксама імкненне да жанравых эксперыментаў, што дазваляе гаварыць пра пэўную тыпалагічную набліжанасць творчасці беларуска-польскага класіка да нямецкіх нацыянальна арыентаваных рамантыкаў.

Літаратура

1. Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : «Беларуская навука», 2001. – 387 с.
2. Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад, пер. з польскага, прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускае кнігазбор, 1996. – 374 с.
3. Мархель, У. І. Прадвесце: Беларуская-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне ў першай палавіне XIX ст. / У. І. Мархель. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 112 с.
4. Штэйнер, І. Ф. Гісторыя беларускай літаратуры XIX стагоддзя / І. Ф. Штэйнер, А. В. Браздзіна. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2021. – 220 с.
5. Бурдзялёва, І. А. Традыцыі сентыменталізму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя : дыс. ... д-ра філалагічных навук : 10.01.01 / І. А. Бурдзялёва. – Мінск, 2004. – 113 с.
6. Тарасюк, Л. К. Романызм у беларускай літаратуры / Л. К. Тарасюк // Роднае слова. – 1998. – № 9. – С. 38–43.
7. Шумская, І. М. Матывы рамантычнага светаўспрымання ў творчасці Яна Чачота / І. М. Шумская // Весці БДПУ. Сер. 2. – 2013. – № 4. – С. 94–99.
8. Міцкевіч, А. Пра рамантычную паэзію / А. Міцкевіч // Філаматы і філарэты : зборнік ; уклад., пер. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускае кнігазбор, 1998. – 400 с.
9. Філаматы і філарэты : зборнік / Уклад., пер. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : Беларускае кнігазбор, 1998. – 400 с.
10. Achim von Arnim, L. Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder / L. Achim von Arnim. – Berlin : Holzinger, Berliner Ausgabe, 2014. – 3. Auflage. – 828 s.
11. Das Balladenbuch. Deutsche Balladen von den Anfängen bis zur Gegenwart / Redakteur: F T. Zumbach. – Berlin : Artemis & Winkler Verlag, 2004. – 823 s.
12. Кісялёва, Л. Г. Балады Яна Чачота : разбурэнне канону / Л. Г. Кісялёва // Acta Albaruthenica. – 2010. – Вып. 10. – С. 142–145.

Белорусский государственный
университет транспорта

Поступила в редакцию 06.02.2023